

veilig stap voor stap

Leerlijnen

Auteurs: Rosemarie Irausquin en Susan van der Linden

In de methode *Veilig stap voor stap* is sprake van twee leerlijnen: technisch lezen en spellen. Begrijpend lezen krijgt ook de nodige aandacht, maar vormt geen leerlijn binnen *Veilig stap voor stap*. Hetzelfde geldt voor het leren schrijven van korte zinnen en teksten. Deze vaardigheden worden dan ook niet getoetst. Hieronder wordt op elk van de genoemde aspecten ingegaan. *Veilig stap voor stap* is geen schrijfmethode. Daarom beperken we ons tot enkele adviezen met betrekking tot het technisch leren schrijven. Als u lezen en schrijven gelijk op wilt laten gaan, kunt u gebruikmaken van de schrijfmethode *Pennenstreken*. Deze methode sluit volledig aan bij de opbouw van *Veilig stap voor stap*.

Leerlijn technisch lezen

Met betrekking tot de leerlijn technisch lezen zal eerst worden ingegaan op de uitwerking hiervan in de eerste zes kernen van *Veilig stap voor stap*, waarin stapsgewijs alle letters worden aangeleerd en de elementaire leeshandeling wordt geoefend. Tegelijkertijd wordt specifiek ingegaan op de automatisering van de woordherkenning, een belangrijk aspect dat door alle kernen heen aandacht krijgt. Daarna wordt vermeld hoe de leerlijn technisch lezen vorm krijgt in kern 7 tot en met 12, waarin complexere woordtypen aan bod komen en ook het vloeiend lezen meer aandacht krijgt. Tot slot wordt een overzicht gegeven van de opbouw van het leesaanbod in kern 1 tot en met 12, in termen van de letters en woordtypen die achtereenvolgens aan de orde komen.

Kern 1 tot en met 6

Bij het technisch lezen worden in de eerste zes kernen op systematische wijze doelen nagestreefd met betrekking tot het fonologisch bewustzijn, het aan te leren alfabetisch principe, de elementaire leeshandeling en de automatisering van de woordherkenning. Schematisch ziet dat er als volgt uit:

Tussendoelen leerlijn technisch lezen

kern 1 tot en met 6

Fonologisch bewustzijn

- Het kunnen verdelen van woorden in klankgroepen.
- Het kunnen spelen met klankpatronen, zoals eindrijm en beginrijm.
- Het kunnen onderscheiden van fonemen als kleinste klankeenheden in woorden (auditiële analyse).

Alfabetisch principe

- Het ontdekken dat letters corresponderen met klanken in een gesproken woord.
- Het correct en vlot leggen van grafeem-foneemkoppelingen (letterkennis).

Elementaire leeshandeling

- Het met behulp van grafeem-foneemkoppelingen kunnen lezen van eenvoudige klankzuivere (m)k(m)-woorden die niet eerder zijn 'gezien'.
- Het kunnen lezen van eenvoudige klankzuivere (m)k(m)-woorden, zonder eerst de afzonderlijke letters te verklanken.

Automatisering van de woordherkenning

- Het vlot kunnen lezen van eenvoudige klankzuivere (m)k(m)-woorden.

De mate van ontwikkeling van het fonologisch bewustzijn en de beheersing van grafeem-foneemkoppelingen vormen belangrijke pijlers voor het kunnen toepassen van de elementaire leeshandeling. *Veilig stap voor stap* besteedt daarom in de eerste kernen extra aandacht aan deze twee tussendoelen.

Alle genoemde tussendoelen komen voor in de leerinhoud van elke kern. Met de reeds aangeboden klanken en letters worden per kern bovenstaande stappen verkend en geoefend. In elke nieuwe kern wordt het aantal klanken en letters uitgebreid. Na kern 6 kent het kind 34 grafemen, beheerst het de elementaire leeshandeling en vordert het in de automatisering van de woordherkenning.

Stimuleren van het fonologisch bewustzijn

Het blijkt dat fonologisch bewustzijn (en daarvan in het bijzonder het fonemisch bewustzijn) een cruciale factor is bij het leren lezen. Ook bestaat er consensus over dat het gevoel voor rijm zich al heel vroeg ontwikkelt, wat gevolgd wordt door:

- Het kunnen onderscheiden van lettergrepen (klankgroepen).
- Het kunnen splitsen van een eenlettergrepig woord in de beginmedeklinker(s) en de rest van het woord (beginrijm en eindrijm).
- Het kunnen verdelen (ontbinden, analyseren) van een gesproken woord in afzonderlijke fonemen (klanken).

De ontwikkeling van het fonologisch bewustzijn begint al in de kleuterklassen. Voor een deel gebeurt dit spontaan, maar tegenwoordig wordt die ontwikkeling bewust gestimuleerd. In de kleuteruitgave *Schatkist* wordt hieraan veel aandacht geschonken. Zo ook in de eerste kernen van *Veilig stap voor stap*. Vooral het kunnen analyseren (segmenteren) van een gesproken woord in afzonderlijke fonemen komt frequent aan de orde. De ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn krijgt een hoge prioriteit en gebeurt door het alzijdig structureren van woorden: visueel, auditief en spraakmotorisch. Juist die combinatie van visuele, auditieve en spraakmotorische aspecten is effectiever dan louter auditieve oefeningen. Oefeningen met de structureerstroken en de woordendoos zijn hiervoor uitermate geschikt, evenals werkbladen waarbij bepaalde klanken in woorden moeten worden uitgeluisterd en worden gekoppeld aan de positie en/of de letter van die klank in het woord.

Aanleren van het alfabetisch principe

Bij het leren hanteren van het alfabetisch principe kunnen twee stappen onderscheiden worden:

- Kinderen ontdekken dat woorden zijn opgebouwd uit klanken (fonemen) en dat letters (grafemen) met die klanken corresponderen.
- Kinderen beheersen de diverse grafeem-foneemkoppelingen. De herkenning verloopt niet alleen correct, maar ook vlot (geautomatiseerd, zonder veel inspanning).

De ontwikkeling van het alfabetisch principe, inclusief de koppelingen van fonemen aan grafemen, is een zeer belangrijk doel van de eerste zes kernen van *Veilig stap voor stap*. Om er zeker van te zijn dat alle klanken en letters voldoende aan de orde komen, is er gekozen voor een systematisch aanbod. De structureerwoorden spelen hierbij een sleutelrol. Deze worden gevisualiseerd via een wandplaat met een afbeelding van het woord en daaronder het geschreven woord. Elke wandplaat introduceert een nieuwe letter, waardoor in de eerste oefenfase de herkenning voor kinderen snel plaatsvindt. (De wandplaten krijgen echter al snel een ondergeschikte rol, om te voorkomen dat kinderen hiervan afhankelijk blijven.) Doordat de kinderen de structureerwoorden alzijdig structureren, wordt niet alleen het fonemisch bewustzijn ontwikkeld, maar ook het inzicht in het alfabetisch principe van ons schriftstelsel.

Voor de automatisering van de grafeem-foneemkoppelingen vraagt veel herhaling en tijd. Naarmate er meer grafemen aan bod komen, wordt de kans op verwarring groter. Het aantal grafemen dat de kinderen moeten beheersen groeit in de methode daarom geleidelijk. Dit maakt de kans op verwarring kleiner. Ook worden de behandelde letters gebruikt voor het lezen van nieuwe woorden, wat ook de automatisering van de koppelingen bevordert.

De structureerstroken, de letterlijn, de woordendoos, de instructiekalender en de werkboekjes zijn allemaal hulpmiddelen waarmee talloze oefeningen gedaan kunnen worden die zowel de ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn stimuleren als de beheersing van het alfabetisch principe ondersteunen. Bij veel oefeningen gebeurt dat in onderlinge samenwerking, zodat in de praktijk het onderscheid tussen deze twee tussendoelen niet zo scherp is.

De elementaire leeshandeling

Als het fonemisch bewustzijn voldoende ontwikkeld is en er voldoende koppelingen tussen grafemen en fonemen tot stand gekomen zijn, komt de volgende stap: het kunnen ontsleutelen van klankzuivere km-, mk- en mkm-woorden. Dit wordt vaak aangeduid met de term 'elementaire leeshandeling'. Aanvankelijk zal dat nog spellend gebeuren, maar later worden die woorden, bij voldoende herhaling, gelezen zonder dat de afzonderlijke letters worden verklankt.

Veilig stap voor stap is zodanig opgebouwd dat het aantal letters dat beheerst moet worden, niet te snel toeneemt. De koppelingen tussen de grafemen en fonemen behoren correct en snel te verlopen, opdat het geheugen bij het 'spellend lezen' niet te zwaar belast wordt. Zodra die koppelingen snel genoeg plaatsvinden, moeten met die letters ook nieuwe woorden ('synthesewoorden') gelezen worden. Om te voorkomen dat de leerlingen overmatig spellend blijven lezen, mag ook het aantal nieuwe woorden niet te snel toenemen. In *Veilig stap voor stap* is er daarom voor gekozen om dat heel geleidelijk te laten gebeuren.

Het automatiseren van de letterkennis is voor alle kinderen een belangrijk tussendoel. Daarvoor zijn korte, veelvuldig terugkerende oefeningen nodig. De letterlijn, de letterreeksen onder aan de pagina's van het leesboekje en letterkennismodules in de *Leerkrachtassistent* nodigen uit tot herhaling.

Automatiseren van de woordherkenning

Automatisering van de letterkennis is noodzakelijk, maar niet voldoende; ook de woordherkenning moet worden geautomatiseerd. Met 'automatisering' wordt bedoeld dat het proces van woordherkenning snel en zonder veel inspanning verloopt. Zoals eerder gezegd mag het aantal nieuwe woorden niet te snel toenemen, omdat het kind anders genoodzaakt wordt spellend te lezen. Nieuwe woorden moeten dikwijls herhaald worden; het liefst in wisselende contexten. Dit kan in woordrijtjes, in zinnen en in teksten. Wat woordrijtjes betreft, worden in *Veilig stap voor stap* twee typen gehanteerd: naast de bekende analogierijen, waarin steeds een letter op dezelfde plek verandert, oefenen kinderen ook woordrijen waarin de veranderende letter steeds op een wisselende positie voorkomt ('connectrijen'). Het oefenen van deze woordrijen krijgt juist in de methode *Veilig stap voor stap* extra aandacht. Dat gebeurt allereerst door deze rijen te laten ontstaan in het *Klikklakboekje*, te oefenen in de instructiekalender en *Veilig & vlot*, en door woordrijen te plaatsen in de leesboek-

jes als vooroefening op het lezen van teksten in de eerste zes kernen. Bovendien zijn er gedurende de instructiefases oefeningen in de *Leerkrachtassistent* die het correct en vlot lezen van woordrijen trainen.

Traditionele analogierij	Connectrij	Losse woorden
maan	vis	maar
maar	vaas	mes
maag	vaar	vaas
maat	maar	aap

Voorbeeld van verschillende typen woordrijen

Na elke kern wordt ook gecontroleerd in hoeverre het juiste niveau van automatiseren bereikt is. De vlotheid van de woordherkenning is een belangrijk criterium waarmee zwakke en goede lezers onderscheiden kunnen worden. De toets van *Veilig & vlot* die na elke kern wordt afgenomen, geeft hierin inzicht. Al vanaf kern 1 van *Veilig stap voor stap* worden de geleerde vaardigheden toegepast in het lezen van korte zinnen en teksten. Deze komen voor in de instructiekalender, de werkboekjes en de leesboekjes. Daarmee ervaren kinderen dat ook een context ondersteunend kan zijn in het vlot en met betekenis lezen.

6

pim
sim
tim

en
ren

pen
pet

neem
nee

pim en sim en tim

ik ren naar pim.
pim eet.
pim eet een reep.

pim ...!
ik mis een sok.
en ik mis een pet!

een sok, tim?
en een pet?
nee!

m e p i t s n a a r v e e

Door elke dag intensief de letters, woordrijen maar ook nieuwe woorden te oefenen zijn kinderen al snel in staat om korte zinnen en teksten te lezen.

Kern 7 tot en met 12

Bij de eerste zes kernen is het hoofdoel van het technisch lezen het correct en vlot herkennen van eenvoudige, klankzuivere, eenlettergrepige woorden. Vanaf kern 7 begint een nieuwe fase in het proces van de leesontwikkeling. Een belangrijke verschuiving bij de woordherkenning komt vooral tot uiting bij het lezen van langere woorden. Daarnaast wordt ook aandacht besteed aan het vloeiend voorlezen van een tekst.

Lezen van langere woorden

Lange woorden worden, zeker als de lezer ze niet vaak tegenkomt, veelal niet onmiddellijk herkend. De woordherkenning vindt meestal plaats met behulp van deelstructuren. Er zijn drie soorten deelstructuren:

- Letterclusters en spellingpatronen. Letterclusters zijn vaak twee of drie medeklinkers aan het begin of aan het eind van een woord. Spellingpatronen bestaan uit meerdere lettertekens die fonetisch afwijken, bijvoorbeeld: ng, nk, aai, oei, eer, eur.
- Lettergrepen. Lettergrepen worden gebruikt om een woord aan het eind van een regel af te breken. Het snel 'zien' van de lettergreepstructuur van een onbekend woord maakt het verklanken van dat woord een stuk gemakkelijker.
- Betekeniselementen of morfemen. Het woord 'bloemen' bestaat uit twee betekeniselementen: 'bloem' en 'en'. Het achtervoegsel 'en' geeft aan dat het om meer dan één bloem gaat.

Letterclusters en spellingpatronen

Door letterclusters en spellingpatronen in woorden als eenheid te herkennen verloopt het proces van de woordherkenning sneller en met minder inspanning dan wanneer elk grafeem eerst nog afzonderlijk verklankt moet worden. De betreffende lettercombinaties worden in *Veilig stap voor stap* geoefend in rijtjes waarin aanvankelijk een kleur is gebruikt om te bevorderen dat ze als deelstructuur worden waargenomen en herkend.

Lettergrepen

Wat de lettergrepen betreft, levert het 'zien' van de lettergreepstructuur in veel gevallen weinig moeilijkheden op omdat een of meer onderdelen al bekend zijn (bijvoorbeeld bij 'voor deur', 'doosje'). Bij het inoefenen van nieuwe woordtypen kan het verdelen in lettergrepen het beste worden aangeleerd door voordoen en nadoen. Ook kunnen de woorden voorgestructureerd worden met behulp van kleur.

Deze hulpmiddelen leiden ertoe dat kinderen na enige tijd intuïtief ontdekken hoe de lettergreepstructuur van de meeste woorden in elkaar zit. Kinderen die vertrouwd zijn gemaakt met het verdelen van woorden in lettergrepen, vragen zich bij het zien van een lang woord spontaan af uit welke stukjes het woord is opgebouwd. Het zien en herkennen van deze deelstructuren maakt het ontsleutelen van lange woorden aanzienlijk gemakkelijker. In *Veilig stap voor stap* wordt aan die deelstructuren dan ook heel systematisch aandacht geschonken, met name in de instructiekalender, oefeningen in de *Leerkrachtassistent*, in *Veilig & vlot* en in delen van het computerprogramma.

Twee pagina's uit 'Veilig & vlot'

Betekeniselementen

Wat betekeniselementen betreft, wordt in *Veilig stap voor stap* alleen expliciet aandacht geschonken aan voor- en achtervoegsels (bijvoorbeeld: -je, -pje, -tje, be-, ge-, ver-, -lijk, -ig), die in feite ook lettergrepen zijn. Ook deze worden aangegeven met behulp van kleur.

Vloeiend lezen

Hoe belangrijk correcte en vlotte woordherkenning ook is, goed technisch lezen omvat meer. Dit komt vooral tot uiting bij het vloeiend voorlezen van een tekst. Het gebruik van woord- en zinsaccenten, de zinsmelodie, juiste pauzes en het verdelen van een zin in samenhangende woordgroepen (frases) vereisen meer dan alleen een snelle woordherkenning.

Vloeiend lezen is dan ook belangrijker dan wel eens wordt gedacht. Het vloeiend hardop lezen van een tekst is een indicatie voor begrijpend lezen en omgekeerd is begrijpend lezen een indicatie voor vloeiend lezen.

Oefening en instructie van vloeiend lezen dient van tijd tot tijd aan bod te komen. Het meest zinvol is dit als leerlingen een tekst voorbereiden om later hardop voor te lezen. Voor dit doel zijn in kern 7 tot en met 12 teksten opgenomen in de werkboekjes en worden teksten gekozen uit de leesboekjes die gedurende een aantal dagen geoefend worden en daarna gepresenteerd worden aan de groep of aan de leerkracht. Ook krijgen kinderen die dat willen de gelegenheid om een stukje tekst voor te lezen in een speciaal daarvoor bestemde leesstoel. Dit kan stimulerend werken, mits er een goede en begeleide voorbereiding plaatsvindt en de deelname vrijwillig is.

Het herhaald lezen en de oefenvorm 'voor-koor-zelf' (zie www.veiliglerenlezen.nl) worden in het kader van het vlot en vloeiend lezen veelvuldig gebruikt. Het herhaald lezen van een tekst zorgt er immers voor dat de tekst steeds vlotter gelezen kan worden en met minder inspanning. Daardoor kan de aandacht meer worden gericht op het leesbegrip en op het gebruik van een goede intonatie.

Opbouw van het leesaanbod in de methode 'Veilig stap voor stap'

In de eerste zes kernen van *Veilig stap voor stap* worden de letters aangeleerd en wordt de elementaire leeshandeling geoefend. Reeds gedurende die eerste kernen wordt intensief geoefend met de directe woordherkenning van klankzuivere mkm-, km- en mk-woorden. Na kern 6 komen steeds complexere woordtypen aan bod, waaronder woorden met clusters en spellingpatronen en meerlettergrepige woorden. In het aanbieden van de verschillende woordtypen worden de deelstructuren van het woord gebruikt voor het oefenen van het vlot lezen van deze woorden. De methode *Veilig stap voor stap* heeft in 12 kernen daarmee de start gemaakt voor het voortgezet technisch lezen. In het schema op pagina 6 staat welke letters en woordtypen in de 12 kernen van *Veilig stap voor stap* aan bod komen. Uit het schema blijkt tevens dat voor sommige woordtypen meer tijd wordt uitgetrokken dan voor andere, bijvoorbeeld voor het aanleren van woorden met een open lettergreep (zie p. 6: 'Letters en woordtypen die aan bod komen in de leerlijn technisch leren lezen van *Veilig stap voor stap*, kern 10 en 11).

Leerlijn spellen

Bij de beschrijving van de leerlijn voor spellen wordt eerst ingegaan op de eerste zes kernen, waarin klankzuivere km-, mk- en mkm-woorden aan bod komen. Vervolgens wordt ingegaan op de laatste zes kernen, waarin de spelling van woorden met medeklinkerclusters en van niet-klankzuivere woorden wordt geoefend. Gewezen wordt op het belang van dictees. Tot slot wordt in een overzicht aangegeven wanneer bepaalde spellingcategorieën beheerst moeten worden in relatie tot het moment waarop deze woordtypen in het leesaanbod aan de orde zijn gekomen. In de eerste zes kernen gaan deze momenten min of meer gelijk op, maar in de laatste zes kernen loopt de spellingbeheersing wat achter bij het leesaanbod. Een en ander impliceert ook dat lang niet alle woordtypen die in het leesaanbod aan de orde komen een streefdoel vormen voor de spellingbeheersing.

Kern 1 tot en met 6

Het doel van het spellingonderwijs in de eerste zes kernen van *Veilig stap voor stap* is het op het gehoor correct kunnen schrijven van klankzuivere km-, mk- en mkm-woorden, vaak aangeduid met de term 'elementaire spelhandeling'. Aan het beheersen van die handeling gaan twee voorwaarden vooraf: het kunnen segmenteren van woorden in fonemen en het kunnen koppelen van grafemen aan fonemen. Aan de ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn, inclusief de auditieve analyse van woorden, wordt zeer systematisch gewerkt. Ook de koppeling van het juiste grafeem aan een bepaald foneem wordt niet aan het toeval overgelaten. Voor een effectief verloop van de elementaire spelhandeling moeten die koppelingen vlot functioneren. Schematisch ziet dat er als volgt uit:

Tussendoelen leerlijn spellen kern 1 tot en met 6

Voorwaarden

- Het kunnen segmenteren van klankzuivere gesproken (m)k(m)-woorden in fonemen (auditieve analyse).
- Het correct en vlot kunnen uitvoeren van foneem-grafeemkoppelingen.

Elementaire spelhandeling

- Het correct kunnen schrijven van klankzuivere (m)k(m)-woorden.

Kern	Inhoud	Voorbeeldwoorden
1	m, r, v, i, s, aa, p, e	raam, is
2	t, ee, n, b, oo	boot, nee, oom
3	d, oe, k, ij, z	zijn, koe, ijs
4	h, w, o, a, u	hak, op
5	eu, j, ie, l, ou, uu	leuk, zie, uur
6	g, ui, au, f, ei	reis, uit, zei
7	sch	schaap
	hoofdletters	Teun
	ng	ring
	-d, -b	bed, web
	mmkm- en mkmm-woorden	stoel, kast
	samenstellingen van mkm-woorden	voetbal
8	nk	bank
	-ch(t)	lach, licht
	woorden met -a, -o, -u	ja, zo, nu
	mmkmm-woorden	kwast
	verkleinwoorden met -je, -pje, -tje	huisje, boompje, koetje
	m(m)kmm-woorden met -d	hond, brood
9	mmmkm- en mkmmm-woorden	strik, korst
	woorden met -aai, -ooi, -oei	maai, hooi, loei
	samenstellingen met clusters	plakband
	tweelettergrepige woorden zonder spellingprobleem	moeder, harken
	tweelettergrepige woorden met dubbele medeklinker	bakker, zitten, appel
	woorden met be-, ge-, ver-	betaal, verzin, gezicht
10	woorden met -ieuw, -uw, -eeuw	nieuw, ruw, sneeuw
	tweelettergrepige woorden met clusters	vlieger, schommel, strijken
	woorden met open lettergreep	jaren, zomer, muren, leven
	woorden met open lettergreep	
	woorden met -e	verse, vlugge, nare
	woorden met -ste	slimste
11	woorden met cluster en open lettergreep	sparen, breder, grote
	woorden met cluster en open lettergreep	
	woorden met -ig, -lijk, -ing	moeilijk, dertig, honing
	woorden met -ig, -lijk, -ing	
	samenstellingen met drie lettergrepen	appelmoes, boekenkast
	samenstellingen met drie lettergrepen	
12	drielettergrepige woorden met voorzetsel	opzetten, inhalen
	drielettergrepige woorden met -enen, -elen, -eren	rekenen, wandelen, kinderen
	drielettergrepige woorden met ge-, be-, ver-	gebeuren, bedoelen
	drielettergrepige woorden met -ig, -lijk, -ing	gelukkig, eindelijk, wandeling
	drielettergrepige woorden met on-, ont-	ongeluk, ontbijten
	drielettergrepige verkleinwoorden	ringetje, appeltje, tikkertje

Voorwaarden

Het segmenteren van gesproken woorden in fonemen stelt het kind voor meer problemen dan men zich vaak realiseert. De klanken in een woord die met eenzelfde grafem worden aangeduid, verschillen onderling door de invloed van de klanken eromheen. De /oo/ van /rook/ klinkt anders dan de /oo/ van /koor/. De eind-/r/ heeft duidelijk invloed op de /oo/ (of de /ee/) die eraan voorafgaat. Toch is de /oo/ in beide gevallen hetzelfde foneem. Kinderen moeten (onbewust) ontdekken dat sommige verschillen in klanken niet relevant zijn om tot hetzelfde foneem gerekend te worden, en andere wel. Bovendien is een aantal fonemen niet klankzuiver geïsoleerd uit te spreken (b, d, p, t). Voor iemand die nog moet leren spellen is het segmenteren van een gesproken woord in afzonderlijke fonemen (hakken) daarom een proces van sterk abstraherende aard. In *Veilig stap voor stap* wordt aan dit proces zeer veel aandacht geschonken.

De auditieve analyse kan ondersteund worden door de visuele weergave van het betreffende woord in grafemen. Door tijdens de auditieve analyse de fonemen van het woord te koppelen aan de corresponderende grafemen wordt de verdeling van een woord in klanken voor het kind versterkt. Een eerste verkenning vindt plaats met behulp van de (klankzuivere) structureerwoorden. Daarbij heeft ook het bewust maken van de articulatie van de afzonderlijke fonemen een positieve invloed op het leren segmenteren van gesproken woorden in fonemen. Het uitvoeren van de elementaire leeshandeling, waarbij eerst verklanking van de grafemen van het woord plaatsvindt en vervolgens auditieve synthese tot het woord, is in dit opzicht ook een goede oefening. Hetzelfde geldt voor oefeningen met het *Klikklakboekje* en het lezen van wisselrijtjes.

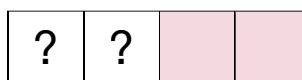
In de eerste kernen gaan lezen en spellen bijna gelijk op, al zal het spellingproces steeds iets achterlopen op het leesproces. De auditieve analyse van een woord is moeilijker gebleken dan de auditieve synthese van gegeven klanken. In kern 1 tot en met 6 zal het spellingaanbod dan ook het leesaanbod op de voet volgen.

Later, als in kern 7 tot en met 12 de niet-klankzuivere woorden op leesniveau worden aangeboden en wat betreft spellingvaardigheid om een andere benadering vragen, groeien leerlijnen uit elkaar.

De elementaire spelhandeling

De elementaire spelhandeling betreft het op het gehoor correct kunnen schrijven van klankzuivere (m)k(m)-woorden. Een belangrijk aspect bij deze hande-

ling is dat de volgorde van klanken in het gesproken woord temporeel van aard is (wat hoor je eerst, wat dan), terwijl de te schrijven letters geordend moeten worden van links naar rechts (spatieel). Bij leerlingen die problemen hebben met spelling blijkt het kunnen hanteren van deze spatieel-temporele relaties niet zelden een moeilijkheid te zijn. Door het uitluisteren van klanken steeds te koppelen aan de betreffende posities van die klanken in het woord en/of de bijbehorende visuele weergave (letter) in het woord, wordt aandacht geschonken aan deze moeilijkheid. Het gebruik van een drievaks- of viervaks-schema ondersteunt de spelhandeling.

Naast de hierboven genoemde voorwaarden en de spatieel-temporele ordening zijn ook schrijfmotorische aspecten van belang bij het aanleren van de elementaire spelhandeling.

Het schrijven (zelf weergeven/naschrijven) van woorden blijkt een effectief middel te zijn om de correcte spelling van woorden in te slijpen.

Schrijfmotorisch zwakke kinderen kunnen in *Veilig stap voor stap* de elementaire spelhandeling leren en uitvoeren door woorden samen te stellen met behulp van letterkaartjes uit de woordendoos (kern 1 en 2) en de letterdoos (kern 3 tot en met 7) of andere middelen zoals letterstempels (in de werkboekjes tot en met kern 8). Op deze manier wordt er in de beginfase geen beroep gedaan op hun schrijfvaardigheid.

Toch heeft het zelf schrijven van de letters onze voorkeur, omdat kinderen dan tactiel de vorm van de letter ervaren. Dat bevordert de letterkennis en stimuleert tot schrijfgedrag.

Voor ondersteuning van de verkenning van het lopend schrift kan de *Leerkrachtassistent Pennenstreken* van groep 3 uitstekende diensten bewijzen.

Kern 7 tot en met 12

Een volgende stap in het spellingproces zijn de moeilijkere, onveranderlijke woorden die gecompliceerder zijn dan mkm-woorden en die altijd hetzelfde geschreven worden. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen klankzuivere woorden en woorden die op een of meer plaatsen afwijken. Anders gezegd: er zijn woorden met consistente en woorden met inconsistente klank/letterrelaties.

Klankzuivere woorden

Klankzuivere woorden kunnen bestaan uit een of meer lettergrepen. Bij de eenlettergrepige woorden kan het aantal medeklinkers aan het begin en/of aan het eind variëren. De belangrijkste typen zijn:

1. medeklinker-klinker (zee) en klinker-medeklinker (aap);
2. medeklinker-klinker-medeklinker (doos);
3. medeklinker-medeklinker-klinker-medeklinker (stof);
4. medeklinker-klinker-medeklinker-medeklinker (kast);
5. twee medeklinkers voor- en achteraan (krant);
6. drie medeklinkers voor- of achteraan (straat, korst).

In kern 1 tot en met 6 worden de woordtypen 1 en 2 geoefend. In kern 7 tot en met 12 ligt het hoofdaccent op de woordtypen die genoemd worden onder 3, 4, 5 en 6.

Veel meerlettergrepige woorden zijn niet geheel klankzuiver. Er is echter wel een aantal woorden waarvan de samenstellende delen geheel klankzuiver zijn, zoals: voetbal, tuinhek, bloembol. Ook dergelijke woorden komen in de latere kernen aan bod.

Niet geheel klankzuivere woorden

Bij woorden die niet geheel klankzuiver zijn, wijkt de schrijfwijze op een of meer punten af van de klankstructuur. Vaak gaat het om spellingpatronen, voor- en achtervoegsels of morfologische uitgangspunten. Enkele voorbeelden:

- woorden die eindigen op -eer, -oor, -eur (veer, hoor, kleur);
- woorden met de spellingpatronen sch-, -ch, -cht (schip, och, lacht);
- woorden met eind-d of eind-b (hoed, heb);
- woorden met 'ei' en 'au' (klein, gauw);
- woorden die eindigen op -lk, -rk, -rf, -lf, -lm, -rm of -lp (kerk, melk, arm, tulp);
- de open 'a', 'e', 'i', 'o' en 'u' in tweelettergrepige woorden (water, eten, liter, lopen, ruzie).

Slechts een klein deel van deze spellingafwijkingen hoeft aan het eind van de methode te worden beheerst. In *Veilig stap voor stap* wordt ernaar gestreefd om in de latere kernen een beperkt aantal niet-klankzuivere woorden in te prenten. Deze dienen als uitgangspunt voor het latere spellingonderwijs.

Belang van dictees

Bij het spellingonderwijs spelen dictees al enkele eeuwen een grote rol. Men maakt onderscheid tussen oefendictees en controledictees. Oefendictees

zijn een vorm van instructie; controledictees zijn een vorm van evaluatie. Na kern 6 vinden controledictees vooral in de vorm van spellingtoetsen plaats aan het einde van elke kern.

Oefendictees

Bij het oefenen wordt onderscheid gemaakt tussen auditieve en visuele dictees. De auditieve dictees vormen het sluitstuk van de auditieve analyseoefeningen. Het gesproken woord moet worden gesegmenteerd in afzonderlijke fonemen en die moeten bovendien in de juiste volgorde worden onthouden en door grafemen worden weergegeven. Niet geheel klankzuivere woorden moeten ingeprent worden; alleen beluisteren is niet toereikend. Hiertoe dienen de visuele dictees. De kinderen bekijken een woord nauwkeurig. Daarna wordt het woord bedekt en moeten zij het woord opschrijven. Onmiddellijk daarna controleert elke leerling of hij het woord helemaal goed heeft geschreven.

Wanneer kinderen letter voor letter overschrijven, heeft dat meestal maar weinig effect. Als het woord echter eerst goed wordt waargenomen, daarna wordt bedekt en vervolgens wordt opgeschreven, blijkt dit wel effectief te zijn, zeker als de leerling onmiddellijk controleert of hij geen fout heeft gemaakt. Opvallend is dat juist zwakke leerlingen de neiging hebben letter voor letter over te schrijven. Bij begeleide spellingoefeningen in de vorm van het visuele dictee kan dat gemakkelijk vermeden worden.

Het is af te raden klankzuivere en niet-klankzuivere woorden in eenzelfde oefendictee op te nemen. Systeemscheiding van beide typen woorden heeft in de beginfase van het spellingonderwijs de voorkeur.

In *Veilig stap voor stap* komen per kern enkele van deze oefendictees voor. In kern 1 tot en met 8 gaat het alleen om auditieve dictees. Vanaf kern 9 komen ook visuele dictees regelmatig aan de orde.

Controledictees

Controledictees zijn controletaken voor spelling die maar weinig tijd in beslag nemen. Na elke kern wordt een controledictee (spellingtoets) afgenomen. Dit controledictee zal meestal bestaan uit tien tot twintig klankzuivere woorden. De resultaten worden genoteerd en de leerkracht gaat na wat de oorzaak is van de gemaakte fouten. Het kan zijn dat de koppeling tussen foneem en grafeem nog niet hecht genoeg is, of dat niet alle klanken in de juiste volgorde worden onthouden.

Spellingbeheersing in relatie tot het leesaanbod in 'Veilig stap voor stap'

Het lezen en schrijven van klankzuivere (m)k(m)-woorden gaat in de eerste zes kernen gelijk op, evenals het lezen en schrijven van de 34 grafemen. Na kern 6 wordt het aanbod in de leerlijn lezen gevolgd door een periode van oefenen in de leerlijn spellen, met enkele kernen later de controle van de spellingbeheersing.

In onderstaand schema is te zien wanneer bepaalde typen woorden in de leerlijn lezen aan bod komen en wanneer ze in de leerlijn spellen beheerst moeten worden.

Begrijpend lezen

Begrijpend lezen vormt geen leerlijn binnen *Veilig stap voor stap*, maar krijgt wel de nodige aandacht. Het uiteindelijke doel van geschreven taal is immers om een boodschap over te brengen die begrepen wordt. Technisch lezen staat dan ook geheel ten dienste van begrijpend lezen, waardoor kennisverwerving en leesplezier mogelijk worden.

Achtereenvolgens wordt ingegaan op de voorwaarden die nodig zijn om tot leesbegrip te komen, het aanbod van begrijpend lezen in de methode (in termen van de vaardigheden die geoefend worden) en de ondersteunende rol van de leerkracht bij het begrijpen van teksten in de leesboekjes en de werkboekjes.

Voorwaarden

Begrijpend lezen kan pas plaatsvinden als de vaardigheid van technisch lezen voldoende is geautomatiseerd. Ook de vaardigheid van het begrijpend luisteren is van invloed op het begrijpend lezen. Bij begrijpend lezen is er immers sprake van het begrijpen van dat wat innerlijk verklankt is. In beide gevallen speelt woordenschat een belangrijke rol. Je kunt immers pas begrijpen wat je hoort of leest, als je de betekenis kent van de gebruikte woorden. Daarnaast speelt ook achtergrondkennis een rol bij het begrijpen van wat je hoort en leest.

Het stimuleren van woordenschat en begrijpend luisteren past in het domein van 'spreken en luisteren' in een taalmethodiek. *Veilig stap voor stap* heeft dit domein bewust losgekoppeld van het traject van leren lezen en spellen. Wij adviseren de school naast *Veilig stap voor stap* te kiezen voor een taalmethodisch aanbod dat past bij de mogelijkheden van kinderen in het S(B)O.

In de methode *Veilig stap voor stap* wordt alleen door middel van interactief voorlezen aandacht besteed aan het begrijpend luisteren en woordenschat. Bij de woorden in de opdrachten van de werkboekjes is zoveel mogelijk rekening gehouden met de woordenschat van kinderen. Het zal echter ook nodig zijn om de betekenis van een aantal van deze woorden alsnog te verhelderen.

Spellingbeheersing van woordtypen in relatie tot het leesaanbod

Kern	Aanbod klankzuivere woorden	Beheersing klankzuivere woorden	Aanbod niet-klankzuivere woorden	Beheersing niet-klankzuivere woorden
1-6	mkm/km/mk			
7	mmkm/mkmm samenstellingen (tuinhek, voetbal)	mkm/km/mk	sch- -ng mkmm met tussenklank	
8	mmkmm		-nk -ch(t)	
9	mmkm mkmmm	mmkm mkmm	aai, ooi, oei	
10		mmkmm		sch-
11		mmmkm mkmmm	samenstellingen (tuinhek, voetbal)	-ng -nk
12				aai, ooi, oei mkmm met tussenklank

Aanbod van begrijpend lezen in de methode 'Veilig stap voor stap'

Oefenvormen in *Veilig stap voor stap* die betrekking hebben op het begrijpend lezen zijn gericht op vaardigheden die nodig zijn om een tekst goed te kunnen begrijpen. Deze vaardigheden worden langzaam opgebouwd.

In de eerste zes kernen zijn de opdrachten in de werkboekjes gericht op de directe betekenisrelatie. In eerste instantie moeten kinderen de juiste zin aan een plaatje koppelen of omgekeerd. Dit wordt in kern 4 wat complexer gemaakt door een extra oefenvorm waarbij kinderen het juiste, ontbrekende woord in een zin bij een plaatje moeten invullen. Dit doet een extra beroep op het gebruikmaken van de betekenis van de woorden in de zin en de grammaticale relaties tussen deze woorden. In kern 5 en 6 gebeurt dit soms ook met meerdere zinnen bij een plaatje, zodat een kort tekstje ontstaat.

In kern 7 tot en met 12 worden complexere vaardigheden geoefend met betrekking tot het begrijpend lezen. De opdrachten hiervoor in de werkboekjes worden via een instructie met behulp van de instructiekalender of de *Leerkrachtassistent* uitgebreid besproken en begeleid ingeoeffend. Het gaat om vaardigheden die in onderstaand schema beschreven staan.

De rol van de leerkracht

De leerkracht kan een belangrijke bijdrage leveren aan het begrip van teksten die in eerste instantie door hem of haar voorgelezen worden. Het gaat dan om de verhalen in de leesboekjes en de leesteksten in de werkboekjes. De volgende punten moeten in acht genomen worden:

- Het activeren van reeds aanwezige kennis. Dit bevordert het begrip van een tekst en vergroot de kans dat eventuele nieuwe informatie wordt onthouden. Bovendien kan dit de belangstelling en de leesmotivatie versterken.
- Het leggen van verbanden tussen illustraties en tekst. In de eerste zes leesboekjes zijn er zeer veel beperkingen die het schrijven van een samenhangend verhaal bemoeilijken. Wanneer de leerkracht de illustraties bij de tekst betreft, kan de samenhang tussen de zinnen worden verduidelijkt. Ook in de latere leesboekjes wordt een aantal zaken niet uitdrukkelijk in de tekst vermeld. Daardoor bestaat de kans dat de leerling een verhaal niet volledig begrijpt. Een deel van de informatie blijft immers impliciet en is pas te achterhalen door ook de illustraties bij de tekst te betrekken.

Opbouw vaardigheden voor begrijpend lezen

Kern	Vaardigheid
7	Begrijpen en toepassen (juist selecteren) van verwijswaarden. Beantwoorden van vragen waarvan het antwoord letterlijk in de tekst staat. Kritisch lezen: een zin op waarheid beoordelen. Informatie van twee zinnen koppelen en verbinden met de juiste illustratie. Zinnen op volgorde zetten bij een strip.
8	Beantwoorden van vragen waarvan het antwoord letterlijk in de tekst staat, over meerdere zinnen heen. Afgeleid tekstbegrip (raadsels van twee zinnen koppelen aan juiste plaatje).
9	Informatie van drie zinnen koppelen en verbinden met juiste illustratie. Zinnen op volgorde zetten zonder steun van een strip. Kritisch lezen: een tekst van twee zinnen op waarheid beoordelen.
10	In twee verschillend geformuleerde zinnen dezelfde betekenisinhoud herkennen (Bas is de hond van Joost = De hond van Joost heet Bas). Informatie over woordbetekenissen halen uit een weettekst.
11	Kritisch lezen: een tekst van drie zinnen op waarheid beoordelen.
12	De hoofdgedachte uit een tekst halen: titel bedenken.

- Ingaan op de betekenis van inhoudelijk moeilijke of onbekende woorden. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van de context om de betekenis van een woord te achterhalen. Niet alle leerlingen gebruiken die mogelijkheid uit zichzelf. De leerkracht kan dit voordoen door hardop te denken.
- Ook de verhaallijn kan verhelderd worden door het hardop stellen van vragen (de zogenaamde ‘w-vragen’: wie, wat, waar, wanneer, waarom) en het hardop denkend achterhalen van het antwoord bij (her)lezing van de tekst.
- Het gebruik van een goede intonatie tijdens het voorlezen van een tekst. Niet alleen werkt dit bevorderend voor het leesbegrip, maar tevens modelleert de leerkracht hiermee het vloeiend lezen.

Schrijven van zinnen en korte teksten

Het zelf kunnen schrijven van een zin of een korte tekst biedt kinderen de gelegenheid om geschreven taal te kunnen benutten in functionele zin, namelijk het overbrengen van een boodschap. Daarom wordt in *Veilig stap voor stap* ook aan deze belangrijke vaardigheid aandacht besteed. Daarbij wordt een geleidelijke opbouw gehanteerd, zoals hieronder uiteengezet.

Het schrijven van een zin is veel complexer dan het schrijven van een woord. Daarom wordt pas na kern 6 gestart met het leren schrijven van een zin. Dit wordt in kern 7 tot en met 12 stapsgewijs opgebouwd en uitgebreid (zie onderstaand schema).

Adviezen met betrekking tot technisch schrijven

Leren lezen en technisch leren schrijven kunnen goed samengaan. Sterker nog: lezen en schrijven zijn twee kanten van dezelfde medaille. Dit gaat zeker op bij kinderen die leren lezen en schrijven. Dit leerproces is voor veel kinderen pas compleet als ze beide vaardigheden tegelijkertijd leren. Bovendien kunnen beide vaardigheden elkaar ondersteunen. Hoewel *Veilig stap voor stap* geen schrijfmethode is, wordt de koppeling van leren lezen en leren schrijven gestimuleerd. Ondanks dat de werkboekjes, vooral voor motorisch zwakke kinderen, geschikt zijn om de opdrachten te maken met behulp van letterstempels (bijvoorbeeld Linkprint), heeft het zelf schrijven toch de voorkeur. Er is een keuze mogelijk in het schrijven met blokschrift of lopend schrift. Wil men de koppeling naar lopend schrift toepassen, dan kan men kiezen voor de combinatie van *Veilig stap voor stap* als leesmethode en *Pennenstreken* als schrijfmethode. *Pennenstreken* kent twee verschillende versies: een letterversie en een woordversie. Voor het S(B)O heeft de letterversie de voorkeur. In *Veilig stap voor stap* oriënteren de kinderen zich bij elk structureerwoord op één letter. De volgorde waarin de letters in *Veilig stap voor stap* aan de orde komen, vormt het uitgangspunt voor de letterversie van *Pennenstreken*. Pas wanneer alle letters van een bepaald structureerwoord zijn aangeleerd, wordt het hele woord geschreven.

Opbouw vaardigheden zelf schrijven van zinnen en teksten

Kern	Vaardigheid
7	Het juiste ontbrekende woord in een zin bij een plaatje selecteren en opschrijven/stempelen.
8	Een zin bij een plaatje afmaken door het juiste zinsdeel te selecteren en op te schrijven/te stempelen.
9	Actief (af)maken van zinnen op basis van de structuur ‘Wie doet wat?’, met ondersteuning van een plaatje.
10	Beantwoorden van een vraag, door actief afmaken van het antwoord of door het juiste antwoord te selecteren en over te schrijven. Steeds met ondersteuning van een plaatje.
11	Bij een korte tekst zelf de antwoorden op vragen opschrijven. De antwoorden staan letterlijk in de tekst.
12	Bij een strip zelf een verhaaltje maken, door bij elk plaatje een zin te schrijven. Uiteindelijk zelf een verhaaltje schrijven bij één illustratie.

Er zijn echter ook scholen die kiezen voor een koppeling tussen lezen en schrijven met behulp van het blokschrift. Bij het leren van de letters kan het voor sommige kinderen gewenst zijn om bij het leren van de letter een schrijfmotorische ondersteuning aan te bieden. Die kinderen onthouden de letters beter als de lettervorm ook motorisch kan worden verkend. Voor dit doel kan men bij *Veilig stap voor stap* gebruikmaken van het werkboekje met schrijfmotorische ondersteuning dat bij de uitgave *Veilig leren*

lezen is ontwikkeld. Hierin komen alle letters van de geleerde woorden systematisch aan de orde, waarbij de letters geschreven worden in licht hellend blokschrift. Een combinatie van beide schrijfmethodieken raden we niet aan. De voorkeur gaat uit naar licht hellend schrift zoals dat in *Pennenstreken* wordt aangeboden. Voor scholen die naast *Veilig stap voor stap* met *Pennenstreken* werken, is het gebruik van het werkboekje met schrijfmotorische ondersteuning overbodig.